УДК 340.12

СОЦІОКУЛЬТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТІВ СІМ'Ї ТА ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

SOCIOCULTURAL CHARACTERISTICS OF THE FAMILY AND JUVENILE JUSTICE

Зубрицька О.В.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ

Стаття присвячена філософсько-правовому аналізу соціокультурної характеристики інститутів сім'ї та ювенальної юстиції. З'ясовано, що інститут ювенальної юстиції в Україні повинен бути сформований на основі цінностей громадянського суспільства з урахуванням соціокультурних особливостей розвитку української нації. Його метою має стати насамперед профілактика та попередження правопорушень проти дітей, попередження правопорушень, учинених дітьми, і здійснення правосуддя щодо дітей, які порушили вимоги закону.
Ключові слова: суспільство, держава, інститут сім'ї, ювенальна юстиція, право, філософія права.

Статья посвящена философско-правовому анализу социокультурной характеристики институтов семьи и ювенальной юстиции. Выяснено, что институт ювенальной юстиции в Украине должен быть сформирован на основе ценностей гражданского общества с учетом социокультурных особенностей развития украинской нации. Его целью должны стать в первую очередь профилактика и предупреждение правонарушений против детей, предупреждение правонарушений, совершенных детьми, и совершение правосудия в отношении детей, нарушивших требования закона.
Ключевые слова: общество, государство, институт семьи, ювенальная юстиция, право, философия права.

The article is devoted to the philosophical and legal analysis of the socio-cultural characteristics of the family and juvenile justice institutions. It was found that the institution of the juvenile justice system in Ukraine should be formed on the basis of the values of civil society, taking into account socio-cultural features of the development of the Ukrainian nation. Its purpose should be the first warning and the prevention of offenses against children, the prevention of offenses committed by children, and in the end justice for children in conflict with the law requirements.
Key words: society, state, institution of the family, juvenile justice, law, philosophy of law.

Сьогодення ставить перед людиною щоразу нові завдання, виклики, долаючи які, необхідно як застосовувати отримані у процесі життєдіяльності знання, так і робити вибір, опираючись на власну систему морально-етичних норм та цінностей. Людина не народжується зі здатністю та вмінням жити у суспільстві, цього вона вчиться упродовж життя. Наскільки реалізованим та ефективним буде цей процес, залежить насамперед від тих основ, які закладаються у дитинстві. Тобто фундаментом, на якому формується майбутня особистість як член суспільства, є сім'я, у якій народжується та живе перших кілька років свого життя дитина. Саме сім'я є першою сходинкою на шляху соціалізації дитини, її входження у суспільство.

Стан дослідження. Окремі питання досліджуваної у статті проблематики вивчали такі науковці, вчені, філософи, як І.О. Бандурка, В.С. Бліхар, А.П. Гусак, В.В. Зубрицький, Дж. П. Мердок, Г.А. Кошонько, Н.М. Крестовська, Н.М. Стрельнікова, О.В. Ушкварок, М.Й. Штангрет, О.В. Шумейко та багато інших. Проте залишається чимало прогалин у вивченні задекларованої теми, зокрема того, що стосується суспільствознавчого виміру обох взаємопов'язаних інститутів – сім'ї та ювенальної юстиції. З огляду на це метою статті є філософсько-правовий аналіз соціокультурної характеристики інститутів сім'ї та ювенальної юстиції.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в науці існує чимало підходів до вивчення сім'ї. Це, зокрема, інституціональний, структурно-функціональний підходи, підхід обміну, марксистський та критичний підхід, феноменологічно-герменевтичний та підхід взаємозв'язку, а також підхід розвитку.

Група, що має затверджену суспільством структуру, – таким є розуміння сім'ї за інституціональним підходом. При цьому сім'я виконує певні функції та завдання, такі як відтворення населення; соціалізація; захисна функція; забезпечення потреб; формування системи цінностей.

Прихильники інституціонального підходу вивчають сім'ю як чітко структуровану соціальну групу, яка виконує ряд функцій, покликаних забезпечувати основні потреби людини.

У вивченні сім'ї з боку структурно-функціонального підходу на перший план виносяться стосунки у сім'ї. Вони є своєрідним вираженням суспільних очікувань. За такого підходу сім'я розглядається як ієрархічна структура з чітко розподіленими функціями кожного члена. Сім'я є учасником суспільних процесів та вбирає в себе ті цінності, які переважають у той чи інший період.

Під час дослідження сім'ї за підходом обміну розглядається насамперед поведінка її членів. Кожна дія вчиняється з огляду на певну «компенсацію» з боку суспільства. Тобто поведінка членів сім'ї, в основу якої покладені загальнолюдські норми моралі та яка ґрунтується на виконанні правових приписів, є своєрідним гарантом захисту цих людей, дотримання їхніх прав та свобод із боку суспільства та держави, а у разі їх порушення – негайного відновлення.

Марксистський підхід характеризує сім'ю як соціальний інститут, у якому, як і в державі, панує нерівність (чоловік стоїть вище за дружину та дітей, пригнічуючи їх).

Сім'я – це спільнота, яка на основі діалогу виконує дві важливі функції у суспільстві – виховну та соціокультурну. Виховна функція сім'ї полягає у формуванні особистості, навчанні індивіда основним морально-етичним приписам та цінностям, нормам, які дадуть йому можливість повноцінно жити у суспільстві. Інша функція сім'ї – соціокультурна – полягає у здійсненні контролю за поведінкою своїх членів, своєрідному нагляді за дотриманням законів держави та моральних норм суспільства. Таким є критичний підхід до вивчення сім'ї. Сім'я повинна дуже швидко реагувати на зміни у суспільстві, його розвиток, даючи собі своєрідні орієнтири для подальшого життя, побудовані на власній системі морально-етичних цінностей [1, с. 254–268].

Для представників феноменологічно-герменевтичного підходу сім'я є інтерсуб'єктивною реальністю, що виражається як у суб'єктах, що діють, так і через них. Саме сім'я є тим фундаментом, на якому «будується» спосіб життя людини. Конкретний спосіб життя або окремі його риси чи елементи людина спадкує з минулого своєї сім'ї, реально живе ними у сьогоденні та проектує на майбутнє.

Згідно з підходом взаємозв'язку сім'я являє собою єдність людей, у якій кожний проявляє свою ідентичність через іншого члена сім'ї шляхом взаємодії з ним. Взаємо-

дія полягає у тому, що всі члени однаково сприйматимуть правила життя у сім'ї, керуватимуться одними і тими ж правилами, нормами поведінки, матимуть спільні морально-етичні цінності, знаходитимуться на однаковому культурному рівні та будуть об'єднані спільною вірою.

Цикл життя кожної сім'ї складається з певних фаз – такою є провідна ідея підходу розвитку. Сім'я розглядається як система врівноваженого динамізму. Залишатися такою вона може завдяки наявності таких елементів, як адаптивність – кожний член сім'ї, виконуючи певні завдання, тим самим задовольняє свої потреби; виконання певних ролей – наявність у кожного члена сім'ї прав та обов'язків; взаємозалежність членів – від манери поведінки одного члена сім'ї залежить поведінка інших, а її зміна приводить і до змін у поведінці решти членів сім'ї; організація стосунків у сім'ї на основі усвідомлення реальних загроз, які несуть зовнішні (суспільні) та внутрішні (особистісні) зміни.

Попри таку різноманітність підходів до вивчення сім'ї у кожному з них ми можемо знайти розуміння сім'ї як основи для формування поведінки її членів у суспільстві, фундаменту морально-етичних цінностей, якими послуговуються її члени у повсякденному житті, а діти використовуватимуть у майбутньому. «Сім'я є не лише наслідком виявлення та утвердження найелементарніших природних емоцій людини (любові, ненависті, сексуальності, емоцій, пов'язаних із жертовністю, релігійними поглядами тощо), але також і простором, на якому відбувається формування і відтворення поколінь, виховання та інституціалізація людини» [2, с. 135]. На нашу думку, саме завдяки двом останнім функціям сім'ї – виховній та функції інституціалізації – вона є основою для створення культури та формування суспільства.

Специфіка кожної конкретної культури (не тільки культури народу, нації, а й культури певної соціальної групи), переважання тих чи інших рис певним чином залежить і від сім'ї, у якій виховуються діти як члени суспільства. Цінності, які сповідують батьки, дотримуючись певних правил у повсякденному житті, здебільшого сповідуватимуть і їхні діти. Так, у сім'ях, де спостерігаються прояви девіантної поведінки у батьків, діти копіюватимуть їхню поведінку, а це матиме негативні наслідки у майбутньому. У тих сім'ях, де поведінка батьків ґрунтується на повазі до закону, дотриманні морально-етичних норм, аналогічною буде і поведінка дітей. Дуже часто певні риси у поведінці дітей залежать від моделі сім'ї, у якій вони виховувалися.

Усі моделі ґрунтуються на сукупності певних рис, властивих представникам таких сімей. Так, сьогодні в науці виділяють суспільні моделі сім'ї за структурою влади в сім'ї (егалітарна, авторитарна); за кількістю дітей (бездітна, однодітна, малодітна, багатодітна); за складом (проста нуклеарна, розширена нуклеарна, неповна, велика, змішана); за психологічною атмосферою (благополучна, стійка, педагогічно слабка, нестабільна, кризова); за місцем проживання (локальна, патріархальна, матріархальна, «гостьовий шлюб»); за тривалістю існування сім'ї (сім'я, що тільки сформувалася; молода сім'я; сім'я, що чекає дитину; сім'я, що існує від 3 до 10 років; сім'я, яка існує від 10 до 25 років; немолода сім'я).

На нашу думку, найвідповіднішим та найбільш повним визначенням такого полівимірного поняття, як «сім'я», є визначення, яке дав американський соціолог Дж. П. Мердок: «Сім'я – це соціальна група, що характеризується спільним проживанням, економічною кооперацією, спільною участю в біологічному і соціальному відтворенні. Вона містить у собі дорослих індивідів двох статей, мінімум двоє з яких знаходяться у соціально схвалених сексуальних стосунках, і дітей (власних і/чи прийомних) дорослих членів сім'ї» [3, с. 19]. Звичайно, реальність є далекою від ідеальних моделей та зразків, які будує наука, тому сьогодні є актуальною розробка певних теоретичних положень, які сприятимуть вихованню дітей, «перетворенню» їх з індивідів на особистостей, та їх практичне втілення. Це насамперед є завданням держави, яка повинна створити гідні умови для сімей, що сприятимуть вихованню, а у разі відсутності батьків взяти на себе функції вихователя через систему певних інститутів та органів.

На жаль, сьогодні залишається невтішною статистика, яка стосується шлюбно-сімейних відносин в Україні та цінностей, пов'язаних із ними. Так, у статті «Моделі сім'ї: трансформації та тенденції розвитку» наведено такі статистичні дані: «В Україні щороку реєструється приблизно 400 000 шлюбів і приблизно 200 000 розлучень; приблизно одна третина розлучень відбувається у шлюбах протягом перших трьох років з дати реєстрації; 72% українців схвально ставляться до незареєстрованого шлюбу; 77% гомосексуалістів висловлюють свою готовність зареєструвати шлюб у разі наявності такої можливості в Україні; серед одружених гетеросексуальних пар в Україні у 2008 році лише 27% планували народити дитину протягом найближчих трьох років; у 2008 році в Україні зареєстровано 62,2% бездітних сімей; 16% гомосексуальних партнерств виховують дітей і 57% планують дітей у своїй сім'ї; середньостатистична українська родина – однодітна; третина від усіх українців негативно ставиться до багатодітних сімей; 40% усіх українських сімей називають «неповними» – коли відсутній один із батьків; 76% усіх «неповних» сімей – «материнські» [4].

Однією з найбільших, на наш погляд, проблем є проблема так званих «неповних» сімей. Часто у таких сім'ях батько або мати не можуть приділити дитині достатньої кількості уваги, оскільки змушені багато працювати, аби забезпечити достатній рівень життя собі та дитині (дітям), а після роботи займатися домашніми справами. Тому діти у таких сім'ях часто залишені самі на себе. І вихователем найчастіше стає телебачення, яке не завжди демонструє кращі зразки для наслідування, та оточення однолітків.

Н.М. Стрельнікова вважає, що «виховний вплив сім'ї залежить також від ставлення батьків до своєї дитини. Повага і єдність вимог батьків до дитини, вміння погоджувати виховні рішення та виконувати їх є показником високого рівня батьківського впливу на дітей. Найкращі людські якості – щирість, співпереживання, взаємодопомога, ніжність, увага до почуттів іншої людини – формуються під впливом батьківської любові та розумної вимогливості. Науковцями доведено закономірний зв'язок між моральною вихованістю дітей та характером взаємовідносин між батьками» [5].

Перший та найсильніший вплив на дітей має сім'я, у якій вони народилися та зростали. Адже від основ, закладених у дитинстві, залежатиме подальше життя вже дорослої людини, ступінь її готовності до життя в суспільстві, здатність дотримуватися власної системи морально-етичних цінностей.

В Україні через системну кризу економіки більшість сімей часто стикаються з низкою проблем, які безпосередньо відображаються на їхніх дітях. На ці проблеми впливають такі чинники, як економічний – складне економічне становище сімей зумовлює неможливість забезпечення дітей всім необхідним, проведення змістовного дозвілля, оздоровлення тощо. Ще одним негативним наслідком цього є орієнтованість батьків на матеріальне забезпечення дітей, а духовний складник у вихованні найчастіше відступає на другий план; психологічний – порушення емоційного зв'язку між батьками і дітьми, нереалізована або реалізована незначною мірою потреба дітей у прихильності батьків; виховний – діти здебільшого наслідують модель поведінки, яку демонструють батьки, іноді навіть не усвідомлюючи цього; комунікативний – через власну сім'ю дитина вчиться сприймати навколишнє середовище, одночасно будучи членом внутрішньосімейної комунікації.

Вважаємо, що кожен із цих чинників має безпосередній вплив на сім'ю, а наявність певних проблем хоча би в

одному з них спричиняє серйозні недоліки та проблеми у вихованні дітей, незважаючи на суспільну модель сім'ї, у якій вона зростає. Недоліки чи упущення у вихованні стають причинами девіантної поведінки дітей, що в майбутньому може призвести до вчинення дитиною правопорушення чи злочину. Однак і батьки як уже сформовані особистості не завжди можуть впоратися з проблемами, які наявні у сім'ї. Власне бажання «контролювати ситуацію» вони прагнуть реалізувати через владу над дітьми. Тому діти часто залишаються незахищеними навіть всередині своєї сім'ї.

Саме тому сьогодні вкрай необхідним є запровадження у дію системи ювенальної юстиції як інституту, який допоможе, з одного боку, захистити чи відновити права дітей, а з другого – сприятиме соціалізації, поверненню до правослухняного життя тих, хто вчинив правопорушення чи злочини [6, с. 54–68]. Але щоб ця система почала діяти, повинні бути розроблені теоретичні її основи. Українська правова наука має певні напрацювання у цій сфері.

На нашу думку, основою для формування та задовільного функціонування інституту ювенальної юстиції повинна стати взаємна діяльність держави та сім'ї. Держава на макрорівні через систему інститутів та органів повинна бути гарантом гідного життя дитини за умови, що вона поводиться правомірно та правослухняно. У разі ж порушення правил поведінки у суспільстві кожен повинен усвідомлювати, що його права та свободи зазнають певних обмежень. На мікрорівні сім'я повинна дати дитині перші уявлення про норми життя у суспільстві, закласти основу для формування її власної системи морально-етичних норм та цінностей. Якщо ж дитина позбавлена батьківської опіки, то виховні функції бере на себе держава через мережу виховних закладів. На взаємозв'язку сім'ї та ювенальної юстиції наголошує Н. Крестовська. Дослідниця пропонує вважати сім'ю складовою частиною ювенальної юстиції. «У майбутньому законодавстві України щодо ювенальної юстиції має бути окремий розділ, присвячений сім'ї як її складнику. Пропонуються такі правоположення цього розділу: Батьки та інші законні представники дитини мають виховувати дитину у дусі правослухняності, поваги до моральних цінностей, прав і свобод інших людей; Право батьків або інших законних представників дитини у конфлікті із законом бути присутніми на всіх стадіях провадження у справі про правопорушення неповнолітнього гарантується. Особливості участі батьків або інших законних представників дитини у конфлікті із законом у процесуальних діях визначаються процесуальним законодавством; Батьки або інші законні представники дитини у конфлікті із законом дають згоду на направлення дитини на примирну або корекційну програму. Ненадання такої згоди або відмова батьків чи інших законних представників дитини у конфлікті із законом на надання згоди на направлення дитини на примирну або корекційну програму не береться до уваги, якщо вона суперечить інтересам дитини; Дитина з девіантною поведінкою може бути направлена на корекційну програму службою у справах дітей за ініціативою батьків або інших законних представників; Батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом зобов'язані сприяти ресоціалізації їхньої дитини шляхом виконання законних вимог суб'єкта ювенальної юстиції, співпраці з навчальним закладом, установою освіти, трудовим колективом, громадськими та благодійними організаціями, які залучені до справи ресоціалізації їхньої дитини; Батьки або інші законні представники дитини у конфлікті із законом зобов'язані сприяти виконанню примирної або корекційної програми, на яку неповнолітній підозрюваний або обвинувачений був направлений суб'єктом ювенальної юстиції; У разі ухилення без поважних причин від обов'язків, покладених на батьків або інших законних представників дитини у конфлікті із законом суб'єктом ювенальної юстиції, батьки або інші законні представники дитини у конфлікті із законом несуть відповідальність відповідно до законодавства» [7].

Тези, запропоновані Н. Крестовською, є надзвичайно актуальними. Це пов'язано передусім із необхідністю зміни суспільної думки про те, що відповідальність за правопорушника, навіть і неповнолітнього, після його притягнення до відповідальності несе держава через систему виправних закладів різного типу. Однак і сім'я повинна бути активно залученою до цього процесу шляхом не лише сприяння державним органам у виконанні покладених на них функцій, а й через постійний контакт із дитиною, яка перебуває у конфлікті із законом, усвідомлення недоліків та упущень у вихованні та роботу над зниженням рівня їхнього впливу на дитину.

Висновки. В основі ювенальної юстиції стоїть передусім захист дитинства. На нашу думку, за умови функціонування цього інституту сім'я (незалежно від її суспільної моделі) стане «ближчою» до дитини. На перший погляд, ювенальна юстиція є лише системою правосуддя для неповнолітніх, однак її значення для дитини та її сім'ї є незаперечним. Так, інститут ювенальної юстиції сприяє збереженню традиційних цінностей суспільства і водночас є відповіддю на вимоги часу. Це проявляється у зростанні ролі батьків – особа, яка перебуває у конфлікті з законом, не просто передається на «виховання державі», а проходить усі стадії судового процесу разом зі своїми батьками, ресоціалізація також відбувається за безпосередньої участі батьків; існуванні чітко визначеного кола сімейних питань, у які держава може втручатися, – це питання сімейного насильства (незалежно від його виду та форми вияву), зокрема насильства щодо дітей; створенні на засадах громадянського суспільства спеціальної системи установ і органів, які би займалися з дітьми, що порушили вимоги закону.

Отже, інститут ювенальної юстиції в Україні повинен бути сформований на основі цінностей громадянського суспільства з урахуванням суспільно-історичних особливостей розвитку української нації. Його метою має стати профілактика та попередження правопорушень проти дітей, попередження правопорушень, учинених дітьми, і здійснення правосуддя щодо дітей, які порушили вимоги закону. До кожного з цих завдань обов'язково має бути залучена сім'я як перший і основний інститут соціалізації людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бліхар В.С. Філософія правового виховання : Монографія / В.С. Бліхар, М. Й. Штангрет. – Львів : Ліга-прес, 2016. – 388 с.

2. Шумейко О.В. Основні підходи до дослідження сім'ї в системі соціально-гуманітарного знання / О.В. Шумейко // Філософські та методологічні проблеми права. – № 1. – 2011. – С. 135–144.

3. Murdock G.P. Social Structure / G.P. Murdock. – New York: Free Press, 1965. – 388 p.

4. Моделі сім'ї: трансформації та тенденції розвитку. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://gurt.org.ua/articles/8255/

5. Стрельнікова Н.М. Виховні проблеми сучасної неповної сім'ї / Н.М. Стрельнікова // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_6_13

6. Бліхар В.С. Філософська інтерпретація правослухняної поведінки : Монографія / В.С. Бліхар, В.В. Зубрицький. – Львів : Ліга-прес, 2016. – 316 с.

7. Крестовська Н.М. Сім'я та ювенальна юстиція / Н.М. Крестовська // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: зб. наук праць у 2 вип. – Дрогобич: РВВ Дрогобицького держ. ун-ту імені Івана Франка, 2011. – С. 291–294.